

Anni Lehtosen runousoppi

Vieras, joka Kansanrunousarkistossa saa selataksaan jonkin sadoista sananlaskulaatikoista, saattaa yllättyneenä jäädä tuijottamaan Samuli Paulaharjun ja Anni Lehtosen nimillä varustettua kopiokorttia; siihen on lyöty räikeä varoitusleima: e p ä a i t o ?

Arkistoilla on oma piiloperinteensä, niin myös »Suomen kansan hengenperinnön kansalliskokoelmalla». Väinö Salminen julkaisi Virittäjässä 1944 melko ainutlaatuisia »Osviittoja Suomen kansan vanhojen runojen käyttäjille»; niihin kohdistui 1945 E. A. Tunkelon lyhyt mutta voimallinen »Pahéksumus». Otaksun, että melkoinen osa siitä suullisesta arkistoperinteestä, joka vielä 1950-luvulla eli arkiston tupakkalämpimässä, periytyi suoraan grobiaani Salmiselta. Tieto, että maailman ahkerimman kansanperinteen kerääjän maailman toiseksi parhaalta kansanperinteen taitajalta tallentamat kymmenisentuhatta vienalaissananpartta olivat tieteellisen tutkimuksen kannalta arvotonta kirjallisperäistä sekundaa, liittyi luontevasti kymmenien muiden suurten ja pienten underground-skandaalien kromikkaan.

Vasta näinä vuosina ovat kuvia kumartamattomat nuoret tutkijat käyneet julkisesti käsiksi Samuli Paulaharjun Anni Lehtoselta kirjoittamien sananparsimuistiinpanojen c 2458—2877 ja c 3088—12671 ongelmaan. »Eikä voi olla ajattelemta, että joko sanelija tai muistiin kirjoittaja on ollut kvantitatiivisten ennätystavoitteiden vallassa: jompikumpi heistä on erehtynyt luulemaan mitä tahansa lausetta sananlaskuksi», kirjoitti Tellervo Venho (Karjalan laulajat s. 59). »Näistä varsin suuri osa on epäluotettavaa ainesta», jatkaa Pentti Leino Kalevalaseuran vuosikirjassa 50 s. 249, »Paulaharju nimittäin kyseli sananparsia Anni Lehtoselta noudattaen systemaattisesti A. V. Koskimiehen kokoelmaa Suomen Kansan Sananlaskuja».

Paulaharjun keruumenetelmä oli ilmeisesti herättänyt epäilyksiä jo vuonna 1913, koska SKS:n sihteeri pyysi häneltä kirjallista selontekoa siitä. Paulaharju kuvaa työtään sekä 17. 6. 1913 että 14. 1. 1915 päivämässään suurkokoelman alku- ja jälkipuoliskon (c 3088—7554 ja c 7555—12671) alkusanoissa:

Lähtämäni Vuonnisen sananlasku-kokoelman olen kerännyt A. V. Koskimiehen kokoelmaa apunani käyttäen. Olen siitä järjestään mennyt luetellen sananlaskuja ja tiedustellen, tunnetaanko sitä ja sitä sananlaskua ja miten se Vuonnisessa sanotaan. Sitten taas johtunut siitä johonkin läheiseen asiaan tai käsitteeseen ja tiedustellut, millainen sananlasku on siitä Vuonnisessa. Samalla siinä Anni Lehtonen itsekin johtunut latelemaan

muististaan sananlaskun toisensa perään yhdestä ja toisesta asiasta, milloin mistäkin. — — Kyllä kokoelmassani ehkä on joukossa sellaisiakin, jotka todella ovat enemmän Annin selityksiä sanomaani sananlaskuun, jotta miten sen vuonnislainen käsittää. Mutta en tullut ajatelleeksi, että olisin ne erittäin merkinnyt. (Oulu 17. 6. 1913.)

Olen samoin kuin edellisessä kokoelmassa koettanut välttää itse sananlaskun lausumista, sanonut vain sananlaskun ajatuksen, ja niin »onkinut» sananlaskun esiin. Olen alle aina merkinnyt, minkä sananlaskun johdosta mikin muistuinpano on saatu, jotta kokoelmani tutkijat voivat sitä alkuperäiseen verrata. Ne sananlaskut, jotka Anni on muistanut itsestään ilman »onkimista», joko edellä sanomansa sananlaskun johdosta taikka muuten vain ilman aikojansa — jotka siis ovat luotettavimmat — ne olen merkinnyt punaisella reunaviivalla. (Oulu 14. 1. 1915.)

Anni Lehtosen sananlaskujen lähdearvon selvittämiseksi julkaisen seuraavassa noin sadannen osan suurenkokoelmasta, numerot c 9580—9687. Ne liittyvät Koskimiehen teoksen alalukuun »Laulu ja soitto» (s. 295—298). Paulaharju on jättänyt numerot 9580, 9585, 9587—8, 9591, 9633, 9636—8, 9640, 9643—4, 9647—9, 9652—3, 9657, 9659, 9661—2, 9664, 9668, 9672—5, 9678—9680, 9683—4 punaisetta reunaviivatta ja varustanut ne yleensä viitteillä Koskimiehen kirjaan. Viitteet eivät aina ole riittävän täsmällisiä, joten korvaan ne esittämällä sulkeissa Koskimiehen sananparret, joiden otaksun antaneen virikkeen lähinnä seuraaviin Anni Lehtosen sanontoihin.

(Koskimies 295: 1. Kuluu aika laulamattakin.) 9580: Kyllä laulussa aika kuluu. 9581: Ei ole asiet hyvin sillä, kenen pitää laull aikoa kuluttaa, asiet on avoperässä.

(295: 4. Kyllä huoli virttä saapi, mure virttä muistuttaapi, kaiho kantaapi sanoja, miel'alaiset arveloita). 9582: Kun tuloo ikävä, niin laula, kun tuloo ilo, niin naura, kun tuloo huoli, niin huhuo, kun tullah kaikki yht'aikoa vierahiks, niin rupie moata. 9583: Kun tuloo kiireh da huoli vierahiks da ilo da ikävä, niin rupie moate, niin et muuten pärjää. 9584: Kyllä huoli virttä tuopi, liiat laulut laskemista.

(295: 5. Kaksi sanaa vanhaa virttä, hyryä lisäksi. 295: 6. Hyvä virsi, kaunis ääni, laulaja sitai parempi.) 9585: Kaks on virkoa virrellä: hyvä virs, kaunis ääni. 9586: Hyväkin virs on viratoin, kun on paha ääni.

(295: 8. Ilta tulee istumalla, päivänlasku laulamalla.) 9587: Pitäis lähtie pois, ilta istuun tuloo.

(295: 9. Ei jaksa laulaa, jos ei kasta kaulaa.) 9588: Kyllä laulaa jaksaa, kun kastaa kaulaa. 9589: Kun kaula kastuu, kyllä laulu jatkuu. 9590: Pie vain huoli kaulan kastumisesta, kyllä mie laulun jatkumisesta.

(295: 10. Päreheessä päivän jatko, veisussa vähän olen.) 9591: Kyllä päre päivän jatkaa, laulu yön lyhentää, ilo illat viettää. 9592: Ikävät on illat itkijällä, vain ei ilon pitäjällä. 9593: Itulla illat vietetäh, vaikka ei muulla kuin vierahalla moalla. 9594: Kyllä ne päivät aina kuluu, vain illat ne on pitemmät, kun on vierahalla moalla. Ah, illat, ne vierahan moan illat! niin ne aina sanoo, jotka ovat olleet vierahalla moalla. Mie olen myös sanon niille, jotka ovat kyselleet.

(295: 11. Silloin laulan, konsa joudan, konsa joudan ja kykenen; kun en konsa joudakaan, niin en silloin laulakaan.) 9595: Silloin laulan konsa laitan, kyllä taijanki, jos vain tahonki. 9596: Ei se ole laulu lappamiseksi, lappamini on aivan toista, laulamini on aivan toista, laulamini ei ole lappelimesta, laulamini on latelomista. 9597: Ei ole siinä laulajaa, kenessä ei ole latelijaa. 9598: Kyllä niit' on lappajii, vain vähä on latelijii. 9599: Kyllä miekin lappelisin, vain entäs kuin latelisit. 9600: Kyllä huoli latuja tuo, rukit lappelomisi. 9601: Kun sie rupiet laulajiks, virsien töillä työntäjijs, rupie sie ensin latelijiks, siitä vasta laulajiks. 9602: Elä rupie laulamah, kun et ole laellun. 9603: Lausu laulut kun lauvan peästä, pane sana sanan peällä, sävele jatkoks ja(m?)ele, siitä rupie vasta laulamah, kun ensin latelet. 9604: Elä rupie laulamah, et ole laulajan sukuo. 9605: Kyllä soatan, kun ruvennen, olen laulajan sukuo, olen lapsi lappalaisen. Vain mureh on eäneni muuttan, laitto miun eäneni lankettan, vieronat on jo virteni viety, itku on iloni lopettan. *Latelomini* = pitää tietää, mitä lajie sie laulat ja mistä asiesta ja mi on syy, mi soattaa laulamah, ja millä sävelellä. *Lappamini* on sitä kun vyyhtie keritäh, kun se on sekon. Kyllä sitä jokahini soattaa lapella ja sevottoa. Laulussa ei saa sevottaa. Laulu pitää olla selvää, kun rupie laulamah. Älä rupie laulamah, kun et kunnan soata. Hyvie laulajie etsitäh loajemmal-taki, etsitäh niitä, ken on laulajan sukuo, ken on lapsi lappalaisen. Laulamissa pitää olla paljon enämpi materjoo kuin lappelomissa. 9606: Ken ei kehu, se soattaa laulaa. 9607: Ei se hyvä laulaja kehu konsana. 9608: Ken hyvin kahvasteloo, ei siin ole laulajoa. 9609: Laulut kulkoo sukuja myöten, sanat rotuja myöten. 9610: Viisasta on sukuo, viisasta on rotuo, viisasta on polvikuntaa, sanot. hyvästä laulajasta. 9611: Syy soattaa laulamah, syy sanelomah. 9612: Suru mun soattaa suulla laulamah, tuulipa se oallotki soattaa ve'ellä pauhoamah. 9613: Ei se suu laulais, vain suru laulaa, ei se itse huhuois, vain huoli huhuo, ei se itse itkis, vain ikävä itköö, ei se itse valittais, vain vaivat ne valittaa, ei se itse läksis, vain köyhyys käsköö lähtömäh. Nuo on kaikki miun mielipiteitäni. Niitä mie olen räknännyn omassa itsessäni. Ne on minun sisimmäiset periaatteeni. Sekä: 9614: Kurjuus kun tuloo vierahiks, niin se ei lähe ennen pois, vain emännän pitää lähtie. 9615: Enhän sitä mie olis lähten, vain kurjuus se on ken lähti. Tarkottaa tänne Ouluun lähtöään. 9616: Eise ole laulu loajittava, laulu on Herran lahja. 9617: Tuuli soattaa oallot vesillä pauhoamah, suru soattaa imehniset suulla laulamah. 9618: Tuuli soattaa ve'en lainehtimah, syy suun sanomah. 9619: Ei se ihmisparka sano, vain suru sanoo. 9620: Silloin täytyy voitotella, kun on mureh seämellä.

(295: 12. Hullu kaikki virtensä laulaa.) 9621: Ei se hyvä laulaja laulakana kaikkie virsie. 9622: Mitys on virsi, semmoni on laulaja. 9623: Ei hyvää laulajoa huonot laulut huoleta. 9624: Ei soata suu sanuo, vain huoli sanoo, paha mieli pakajaa. 9625: Aikuhini ajatteloo, alaikäni ammotteloo, se on aina ammomassa. 9626: Kyllä laulaja laulun loatiu, kun vain synn tietää soa, sana sanah vetää. 9627: Kyllä laulu laitetah, kun syy suulla tuloo.

(295: 14. Kaikki veisata pitäääpi, mitä on virtehen vedetty.) 9628: Kaikki lauluh laitetah, kaikki virsih veisatah, kun vain syy sanoiksi tuloo. 9629: Syy sanoiksi tuloo, laitot syyksi lavotah. 9630: Surullini sanoma tuo surullisen virren, iloni sanoma tuo ilosen virren. 9631: Sitä virttä veisatah, millani sanoma tuuvah. 9632: Kyllä teällä laulu laitetah, kun laitto tietä soahah.

(295: 17. Ei kuiva kulkku kumaja, henki rasvatta heljä. 295: 18. Ei laula

kuiva kaula. 295: 19. Laki laulajan palaapi, runon kulkku kuivettuupi, rahatonta laulamista, kullatonta kukkumista.) 9633: Kuiva on kulkku laulajalla, ei kuulu laulu kukkumiselta, laulu on kurisemista. 9634: Ei ole laulu kurisemista, laulu on kukkumista. 9635: Anni kun laulaa, se on kuin käki kukkuu. Sanottu sanelijasta Anni Lehtosesta. Ei päässyt kisat alkamah jos en mie ollut laulamas. Kyllä mie jouvun helvettih, ne viö alimmaiseh helvettih imehnisen, sanovat. Sill mie itse tahtosin oppie lukomah. En mie uso mitä muut sanoo. Kyllä miun ajatukseni niin lentää, jot ne lentää ympäri imperiöitä yhellä hetkellä. 9636: Laulajan laki kuuluu, iluojan kulkku kuivahtaa.

(295: 21. Laulaisin minä kotona, vaan en kehtoa kylässä enkä viitsi vierahissa.) 9637: Laulasimma taitasimma, vain emmä myö laulele kylässä: kylän naiset nauretah, piijat pilkalla pitää.

(295: 22. Ei kukko käskien laula, ellei laula käskemättä.) 9638: Harvat ne on ken käskemällä laulaa, ei kukkona käskien laula. 9639: Kukko laulaa silloin, kons' on lehti puus, ruoho moas.

(296: 24. Ei ole hyvä lakitta laulaa, kypärittä kyyskyttää!) 9640: Laulajall' on lakk' peässä, lakk' on peällä, taito alla. 9641: Pane laulajan lakk' peäh, soat laulun taijon. Laulaja ei kyllä annakkaan lakkiah kenenkään peäh. Kyllä laulaja lakkiah varoo, jott'ei mahti katuo. 9642: Kun siula himmottaa laulamah, anna suuta laulajalla, soat laulun lahjan (leikil.).

(296: 27. Valehia lasten laulut, tyhjiä tytärten virret.) 9643: Elä laula lapsen lauluu, laula miesten lauluu, vejä virttä Väinämöisen, utele uvantolaisen.

(296: 29. Kun ei muut lihavat laula, niin ma laulan laiha poika.) 9644: Kun ei muut lihavat laula, verelliset veijottele, niin mie laulan laiha lapsi, mie veretöin veijottelen, laulan laihoilta lihoilta, kupehilta kuuttomilta. 9645: Eipä tässä lautsat laula eikä ikkunat iluole, kun ei laula lautsalliset, ikkunalliset iluole. 9646: Pie ikkunas ilossa, elä pie ikävässä, kuuluu ilo ikkunasta, remu kuuluu reppänästä, läpi sammalen sanat hyvän laulajan koista.

(296: 32. Lauloi kaksi laulajata kahden puolen pöytälaidan, satuin noita kuulemahan: hyvä oli kuulla kumpaistakin.) 9647: Lauloi yksi, lauloi, lauloi kaksi laulajata, hyvä oli kuulla kumpaistakin.

(296: 38. Laulanko lyhyen virren, tiheämmin tilkutan ma; ryyppäjän vajaisen ryyppyn, pitemmältä piisoaapi.) 9648: Laulo virren lyhyempäh, tihiempäh tilkutteli, pääsi pian virren peäh, sekä sano jotta saatto, sekä laulo jotta laitto.

(296: 39. Lyhyestä laulu kaunis, loppuvasta luontevampi.) 9649: Ei laulu lyhyeh kaunis. Nuotti laulun kaunistaa, sävel laulun jatkaa. 9650: Nuotista laulu tunnetah, sävelestä soatetah. 9651: Nuotti soatto laulamah, sävel sanelomah.

(296: 41. Mieli on jäämähän parempi kuin on kesken katkeemahan.) 9652: Ei ole hyvä mieli jeäjällä, jos ei ole ni läksijällä.

(296: 45. Parempi virsi jäämään kuin kesken loppumaan.) 9653: Paremp' on virttä jeämäh, ei kun loppumah. 9654: Kylläpä virsi jatkuu, jos vain matka piisaa.

(296: 46. Pitkä on virsi tuhman virsi: kaksi kaunistaa sanaa.) 9655: Tuosta tunnen tuhman virren, ei sanoja ole soatavilla. 9656: Laulu on loajalla tilalla tyhmällä laulajalla.

(296: 52. Ei runo rahatta laula, suuta ei kullatta kuluta.) 9657: Raukenoo

rahaton laulu, en mie rahatta laula, suuta kullatta kuluta, kieltä pieksä penninkittä, sävelie säijistele. Enkä äijöä kysy, enkä välttä vähittä, en ni miestä miekkoineh, hevosta satuloineh. Vain kopekan koko sanalta, puolen puolelta sanoa, griunan kielen keäntimeltä. 9658: Jos ei rahoja makseta niin laulut loppuu laulajilta, laulut loppuu, kulkku kuivaa, ilo muuttuu ikäväks, ilolliset istujaksi.

(297: 55. Laulaen sanat sikiivät, soittaen somatkin virret.) 9659: Laulaen ne sanat sukeutuu, lahja se sanoja tuo. 9660: Kellä on laulun lahja, lahja se sanoja tuo, lahjatoim ei soa loitimalla.

(297: 56. Soisin päivät soitettavan, illat tehtävän iloa.) 9661: Miepä sorrettu so:isin aijat kaikki laulavaksi, ijän kaiken iluovaksi.

(297: 57. Sormet soittajan kuluupi, kieli laulajan väsyypi.) 9662: Soittajalta sormet kuluu, laulajalta kieli lankiu. 9663: Suru kielen sortaa, laitto kielen lankettoo, väettämyys sormet väsyttää.

(297: 63. Hyvä taitavan laulaa.) 9664: Laulaa, ken taitaa. 9665: Hyvä pitää olla taito laulajalla, taitamaton ei laulakkana. 9666: Kyllä laulais, ken taitais, laulajan palkka maksettais; taitamaton ei soata laulaa. 9667: Tajottoman lauluo ei kenkänä kuuntele.

(297: 68. Ei koski kitahinkana laske vettänsä visusti; eikä laulaja hyväinen laula tyynni laulujansa.) 9668: Laulaja laulaa niinkun koski pauhaa. 9669: Se laulaa niinkun koski pauhaa. 9670: Laulajan laulut da kosen pauhut. 9671: Laisan virttä nakretah, kurjan virttä kummassellah.

(297: 76. Päästä laulu laajeneepi, virsi veisaten venyypi.) 9672: Peästä laulu alkoa.

(297: 77. Ei ole virttänsä viemistä.) 9673: Ei laulu säkkih sovi.

(297: 80. Laulu laiskana pitääpi, virret työtä viivyttääpi.) 9674: Työstä se lauluki käypi. 9675: Ei ole laulu laisan työ. 9676: Laulu kyll' on lystie, vain ei sitä aina voi laulaa. 9677: Ahkeran' olla pitää, kun mieli lauluun oppii.

(297: 79. Sinne laulaja meneepi, kunne virsi viittoaaapi.) 9678: Kaikki loatiu lauluhus, kaikki virsihis vetuoo. 9679: Sinne laulaja mänöö, minne virsi vetää.

(298: 83. Älä virttä väärin laula, kun et oikeinkaan osoa.) 9680: Ei laulaja veärin loaji, kun ei oikeinkoa osoa. 9681: Sinne laulajat mänöö, minne virret viisoa. 9682: Ei virret vinoh vie.

(298: 85. Laulu mielen ylentää, soitto sielun virkistää. 298: 82. Työlle saattoi Väinämöinen: lauloo lotaisemahan.) 9683: Laulu mieltä loajentoa, itku mieltä alentoa. 9684: Muuta aina muistelema, vain emmä tuota toketi, lauloo virttä Väinämöisen, kukkumista Kullervoisen. 9685: Laulajaini kukkujaini, laulut laitto, lahjat loati, palkan makso, eikä voaji. 9686: Ilossa ikä kuluu, kunnivossa kukkujan. 9687: Jo nyt loppu lappamiset, kun loppu laulamiset.

Jos lähestyy Anni Lehtosen »sananelaskuja» sananelaskuina, kansan keskuudessa yleisinä sanontoina, yleisvaikutelma on hämmäntävä. 6000 luotettavan vienalais-toisinnon kopiokortistosta löytyy vastine vain yhdelle 108:sta numerosta, 9638:lle, ja senkin kohdalla voi kysyä, onko Anni todella tunnistanut sananelaskun vai ainoastaan yhtynyt Samuli Paulaharjun toteamukseen, ettei kukkokaan käskien laula.

Ei ole syytä epäillä, ettei Anni Lehtonen olisi sanonut kaikkea sitä, minkä Paula-

harju on kirjannut hänen sanomakseen: puhtaaksikirjoitus myötäilee tarkoin alkuperäistekstiä, vain lyhennettyjä sanoja täydentäen. Kymmenet Annin repliikeistä v o i s i v a t olla vuonnislaisia sananparsia. Esimerkiksi havainto »Laulut kulkoo sukuja myöten, sanat rotuja myöten» (9609) kiteyttää tuttuun kaavaan (»Puuro puuta myöten, heinä juurta myöten», »Taloloissa tapoja myöten, miestä myöten miehelässä») säännönmukaisuuden, joka väitöskirjasuomeksi kuuluu: »Vienan redaktiot ovat yleensä sukuredaktioita, Laatokan-Karjalan redaktiot paikallisredaktioita» (Sampo-eepos s. 14).

Olisiko siis jokin »Laulut kulkoo sukuja myöten . . . » aito vuonnislaisuus, Anni Lehtosen lähipiirin toistuva sanontatapa? »Tämä henkinen rikkaus on edesmenneitten isojen ja emojen suurta perintöä», vakuuttaa Samuli Paulaharju ja kertoo Annin noutaneen tuhannet sananlaskunsa »vain omasta verrattomasta muististaan» (Viena-Aunus 1939 s. 215—216). »Anni Lehtosen muisti oli ehtymätön», säästää Martti Haavio Viimeisissä runonlaulajissa.

Paulaharju c 9580—9687 osoittaa riidattomasti, millaisesta muistin ehtymättömyydestä on kysymys Anni Lehtosen kohdalla: kalevalaisesta kielitaidosta, huippuunsa kehittyneestä perinnepohjaisen improvisoinnin valmiudesta. Oman erikoisalansa, laulannan, sisäisistä ja ulkoisista perusseikoista haastateltuna Anni Lehtonen ei muistele, mitä muut ovat sanoneet, vaan ottaa kantaa runoon runon kielellä, reagoi Paulaharjun heittämiin ärsykkeisiin milloin protestoiden (esim. 9580, 9649, 9661, 9674—9677), milloin vieraat runokuvat ja teesit omalle kliseekielelleen kääntäen, niitä kehitellen ja kommentoiden. Kun hän yhä usein esimerkkilausein ja antiteettisin distinktioin valaisee Paulaharjulle, mikä ero on laulun lappamisella, latelemisella, laatimisella ja laittamisella tai kukkumisella ja kurisemisella, niin äänessä ei ole perinnettä säilyttävä luonnonlapsi, vaan ekspertin asemastaan täysin tietoinen esteetikko ja luova kielenkäyttäjä, jolle terminologinen epäselvyys on luontaisesti vastenmielistä. Anni Lehtosen puheessa vilahtelee fraaseja ja fraasiytimiä (»ympäri imperioit», »lehti puus, ruoho moas», »jo nyt loppu lappamiset»), hän siteeraa tarpeen mukaan laulajan sanoja (esim. 9605, 9644—9646, 9657), hän tekaisee maksiimin tai sentenssin milloin vanhan epiikan aineksista (9643, 9684), milloin tuttua sananlaskua mukaillen (esim. 9614 — vrt. Salmin »Köyhys ku ukset pertih tuloo, ga rakkaus ikkunas pihal menöö»). Kuten Tellervo Venho on pannut merkille, Anni Lehtosen muunnelmat tulevat toisinaan lähemmäksi persoonallista taiderrunoa kuin perinteellistä kansanrunoa (Karjalan laulajat s. 59). Annilla on uutta luovan runoilijan innostus uusiin termeihin ja sanakuviin, sellaisiin kuin laulun lahja (9616, 9642, 9659, 9660), laulun syy (9611, 9618, 9626—9629) ja nuotti (9649—9651); hän ikään kuin norjistelee ja sulattelee niitä oman runokielensä välineistöksi.

Tietysti Paulaharju c 9580—9687 antaa yksipuolisen kuvan Anni Lehtosen 10.000:sta »sananlaskusta». Kun poimin näiden joukosta kaikki -24-loppuiset toisintonumerot, tämän yhden-prosentin-otoksen koostumus osoittautui seuraavaksi: 24 varmaa vienalaissananlaskua, 32 aidontuntuista mutta Vienasta muuten

tunteimatonta sananlaskua, 1 wellerismi, 6 vertausta, 13 aidontuntuista tilannesutkausta ja puheenpartta, 1 lyyrinen runo, 1 loitsunsitaatti, 1 enne, 10 numeroa perin-nepohjaista improvisointia sekä 13 numeroa kuultujen sananlaskujen kommentteja yms. (c 3924, 4224, 4724, 4824, 5024, 5424, 5624, 7624, 8124, 9124, 9524, 11524, 12524). Arvelen, että esimerkiksi wellerismi »Kylläpäähän jälestä kuuluu, sanoi torven tekijä, missä mie kulken olen» (4924) on Annin Suomen-matkoillaan oppima — sanomuksen jatke lienee pikemmin Annin lähdeviite, hänen oikaistessaan Koskimiehen torventekijää, kuin repliikkiosan lisäke. Anni pystyi vaivatta reprodusoi-maan Paulaharjulle vaikkapa raittiuspropagandaa: »Ken kerran ryyppyn ottaa, se juo kaksikin, vain ken ei ota ryyppyä, se ei ota toistakaa» (4424). Periaatteessa on mahdollista, että Luoteis-Vienan runonlaulaja-laukkukauppiaitten monet svetisismit ja muut länsisuomalaisuudet ovat osin tämänkaltaisen vuorovaikutuksen satoa.¹

Samuli Paulaharju voidaan kerääjänä suurin piirtein vapauttaa epäkriittisyyden syytteestä. Hän oli ottanut varteen Ida Mikkosen ja F. A. Hästeskon Antero Vipussa 1909 esittämät sananparsien keruuhjeet, mutta rohkeni poiketa niistä poikkeuksellisen sanan mestarin löydettyään. Hupaisan-naiivi ennätys hulluus ehkä vaikutti siihen, että Paulaharju kirjasi tavallista perusteellisemmin myös Anni Lehtosen sananlaskukommentit. Ilman näitä lisämerkintöjä moni uniikki viena-laissanonta jäisi ikiarvoitukseksi:

2509. No, viikonpa viipy Väinämöini Viron moata käyvässä, erih uro kattoo. Jostakusta joka kauvan viipy matkalla.

2760. Kuunteloo kullervo kanervon poika oven takana. Kun puhutaan pahaa jostakusta ja hän saa sen tietää.

Mitä pitemmälle yhteistyö edistyi, sitä kirikkaammin Anni Lehtonen oivalsi, mitä häneltä odotettiin: paljon keruunumeroita. Kun Samuli Paulaharju luki tai referoi hänelle Koskimiehen sanomuksen »Nyt on markkinat, sanoi ryssä, kun Turku paloi» (277: 59), Anni lateli hänelle koko sarjan sananparsia:

9322. Nähähpäh täss, onko se totta, jot Turku paloi. 9323. Nähähpäh täss, tulooko hätä, vaikka Turku palaa. 9324. Tiijätkösen, kun niin äijän tiijät, jot konsa Turku palo. 9325. Oletkos sen nähny, kun Turkusta savu nous. 9326. Olen mie nähny, enemmänkin, olen nähny senkin, kun kirkon kuvulla seäksi haikotteli, kun Turku palo. Vast. edelliseen.

Sikermää tuskin voi pitää sitovana todisteena fraasiytimen »Turku paloi» viena-laisuudesta. Sen sijaan se havainnollistaa, mihin tapaan Anni Lehtosen tasoinen

¹ Olen toistuvasti joutunut tähdentämään Vuonnisen erikoisasmaa Vienan epiikan »länsisuomalaisimpana» perinnehaarana (Sampo-cepos s. 43—47, 306, 332—334, KsVk 1959 s. 46—50). Anni Lehtosen sanaston ja sananparsiston sekä muun kliseevaraston yleis-analyysi saattaisi tuoda lisävaloa Malisten suvun varhaisvaiheisiin. Esim. verbi *lappaa* sotkui-sen vyyhdin kerimisen merkityksessä (9605) tunnetaan Laihialla ja Jurvassa (SS) mutta ei havaitakseni Karjalassa. Oulangan Marina Takalo puhuu laulujen lappamisesta positiivis-sessa sävyssä (Lea Virtanen: Kalevalainen laulutapa Karjalassa s. 56).

homo transformans pystyy sulattamaan tutun tai oudon fraasiytimen kielelliseen välineistöön. Hänelle traditionaali sananlasku on elävää puhetta:

2577. Harvoin korpin pesästä hanhenmunat löytää.
 3367. Ei tarvitse lähtie korpin pesästä hanhenmunia etsimäh.
 3368. Harvoin korpin pesästä hanhenmunat löytyy.
 7889. Harvoin korpin pesästä hanhenmunat löytyy, suku sukuh ajaa.
 8453. Tiesi männäkin korpin pesästä haukan munie etsimäh.

Elias Lönnrot kuvasi vuoden 1833 matkakertomuksessa rahvaan sanataiteilijoita, joista »on monella toinen puoli puhetta sananlaskuja» ja jotka »sovittavat puheensa sananlaskujen muotoon», milloin vanhoja siteeraten, milloin uuden tilapäsanonnan tekaisten. Anni Lehtosta ajatellen ei tee mieli väittää Lönnrotia lioittelijaksi. Anni pystyi sommittelemaan vaikkapa vienalaista nuorten sananlaskudialogia:

Kyllähän miust kätes peset da päivällä kuivoat (tyttö kiusaavalle pojalle). Älähän huoli, sattuu se vielä kala Hannuksen verkkoh (vastaa poika). Sattuu mitä sattuu, en ole siun narrinkappalehes enkä pilkkakirvches (sanoo tyttö). Ei se ole narri joka narraa, vain ken itsensä antaa narrata (poika). Auttaa se pilkka pienempiki eikä hevosen kokoni (tyttö kosjovalle pojalle kun luulee itseään pilkattavan). Sie taijat olla viisahin moamos lapsis (sanoo poika). (c 2492—2497).

Mikä tahansa normaali sananparsikeräelmä vaikuttaa epäaidolta tällaisen konteksti-tekstin rinnalla. On houkutus puhua suullisesta korkeakulttuurista: Länsi-Euroopassa 1500- ja 1600-luvulla suositut sananlaskukomediat tuskin yltyvät tämän nokkelampaan kliseesanailuun. Anni Lehtosen etäistä sukua oli kuningas Salomo, joka »puhui kolmetuhatta sananlaskua, ja hänen virsiänsä oli tuhannen ja viisi», mutta hänen heimoaan on myös kajaanilainen sekatyömies Arvi Kauppinen, joka vuonna 1953 voitti radion julistaman kilpailun panemalla paperille 747 humalassaolon kiertoilmaisua.

Alan Dundes'in keksimä uudistermi »metafolklore» on viime vuosina suunnannut kerääjien ja tutkijain katseet kansantietoutta valaisevaan kansan tietouteen. Kysymyksenasettelu ei ole uusi: jo Väinö Salminen tähdensi Antero Vipusessa 1908, että »ei ole niinkään yhdentekevää, mitkä vaikuttimet ovat saaneet kansan runollisia tuotteita luomaan ja säilyttämään ja minkälainen käsitys kansanrunouden säilyttäjäillä sekä jatkajilla itsellään niistä on» (s. 18—19). Näyte c 9580—9687 on tältä kannalta kiintoisampi kuin mikään muu Anni Lehtosen sananlaskukokoelman jakso. Ikään kuin sisältä päin se valaisee runonlaulajan ja hänen yhteisönsä vaikuttimia, asenteita ja normeja. Sääli, ettei esimerkiksi c 9635 osunut Martti Haavion näkyviin hänen piirtäessään Anni Lehtosen profiilia »Viimeisiin runonlaulajiin». Nykytutkija maksaisi paljon, jos saisi esittää Anni Lehtoselle pari lisäkysymystä. Mutta tällaisenaan c 9580—9687 on ainutlaatuinen metafolkloristinen dokumentti:

suuren runonlaulajan yksityiset mietteet kasvavat esiin suoraan kollektiiviperinteen liitoksista.

Olemme Suomessa suhtautuneet epäillen Albert B. Lordin jugoslavalaisin kenttätutkimuksin luomaan kansanrunouden selitysmalliin: laulaja luo esittäessään, sepittää perinnäisen sommittelutekniikan taitajana runon joka kerta uudelleen. Koulu-kuntaan katsomatta olemme päätelleet romanttiseksi harhaksi Ericus Cajanusen, Jusleniuksen, Mennanderin, Porthanin, Lönnrotin, Europaeuksen, Polénin ym. kuvaukset runonlaulajista, jotka — niin kuin Cajanus ilmaisi asian väitöskirjassaan 1697 — »voivat paikalla mistä hyvänsä aiheesta sepittää ja laulaa runoja». Runot muka syntyvät valmiina kokonaisuuksina, laulajien pyrkimyksenä on säilyttää ne vanhoillaan, vain poikkeuksellisesti voi aktiivinen jälkilaulaja-runoilija sepittää vanhan runon uudelleen, niin että se itsenäisenä mutta jälleen paikalleen jäähmettyvänä redaktionä valtaa oman sijansa perinteen kentässä. Niinkin ennakkoluuloton runonlaulun tuntija kuin Väinö Salminen arveli Porthanin tuntemien runoniekkain laulaneen »ennen mietittyjä sepitelmiänsä» ja epäsi luulot Mateli Kuivalattaren ja Larin Parasken omatekoisista lauluista (Suom. muinaisrunojen historia 125—128). Martti Haavio oli virkaanastujaisitelmässään »Kansanrunojen sepittäjät ja esittäjät» (Vir. 1949) valmis hyväksymään Mateli Kuivalattaren luovaksi runoilijaksi. Hän kysyi: »Onko välttämätöntä olettaa, että 1780-luvulla, Kuivalattaren nuoruudessa, runot olivat jo peräti 'kiinalaistuneet', että luomisvoima oli kansan keskuudessa ehtynyt? Eikö ole päinvastoin luonnollista, että tavattoman elinvoimaiseen laulukulttuuriin sisältyi vielä tuolloin kaksi osaa: aktiivinen luominen ja passiivinen muistaminen?» Joka tapauksessa oli Haavion mielestä »terveesti» käsitettävä runon syntyneen vain kerran eikä yhä uudestaan eri runonlaulajain perinnäisestä säeaineksesta sepittämänä.

Käsitteillä 'runo', 'alkumuoto' ja 'toisinto' ei ole suullisessa perinteessä mieltä, väittää Albert B. Lord; se että ne meistä tuntuvat loogisilta ja välttämättömiltä johtuu siitä, että elämme kirjoitetun sanan yhteiskunnassa. Siksi yritämme tehdä tieteellisesti jähmeän ilmiöstä, joka luonnostaan on *fluid*. — Suomessa olemme, toisin kuin ystävämme Bertalan Korompay arvelee, pysyneet liiankin yksivakaisesti uskollisina maantieteellis-historiallisen koulun alkumuoto-ajattelulle. Olemme teorianmuodostuksessamme nojanneet etupäässä Karjalan kalevalamittaisen epiikan tarjoamaan havaintoaineistoon, ja se edustaa kansanperinteen jähmeintä, 'kiinalaistuneinta' äärtä. Inkeriläisen säeaineiston pohjalta Jouko Hautala päätyi jo 1942 kysymään, »voidaanko muinaisrunoillamme edes olettaa olleenkaan tiettyjä kiinteämuotoisia alkumuotoja» (KsVk. 22: 35). Itse olen syventynyt puolikiinteän kollaašiepiikan ja sananlaskuperinteen ongelmiin vasta Kalevalaseuran vuosikirjoissa 1966 ja 1967. Unkarilaisen saduntutkimuskoulun virikkeet eivät saapuneet Suomeen ennen kuin 1960-luvulla. Ratkaisevaa sysäystä uusien kysymyksenasettelujen ulottamiseksi kalevalaisen runoperinteen tutkimukseen merkitsi Leea Virtasen »Kalevalainen laulutapa Karjalassa» (1968).

Luova improvisointi on vanhastaan oivallettu itkuvirren ja joiun elämänmuo-

doksi. Edellä julkaistu Anni Lehtosen kuulustelupöytäkirja vaatii tarkistamaan apriorisen näkemyksen hyvästä kalevalaisesta runonlaulajasta passiivisena, uskollisena säilyttäjänä. Tosin Anni samoin kuin Pertti Virtarannan 1959 löytämä oulunkalainen Marina Takalo ovat maineikkaita itkijöitä, joten voisi epäillä heidän soveltavan improvisoinnin tekniikkaa sille alunperin vieraaseen kalevalaiseen lauluperinteeseen. Mutta myös Larin Paraske oli itkijä, ja jos ennakkoluulottomasti silmäilee häneltä eri aikoina muistiin merkittyä kalevalaista lyriikkaa, saa vaikutelman, että hänen samoin kuin Anni Lehtosen lyyriset runot ovat suureksi osaksi puoli-improvisoitua tilannerunoutta: perinnäisistä kuvista ja säekuvioista perinnäistä sommittelutekniikkaa käyttäen punottua hetken lyriikkaa.²

Arvelen, että esimerkiksi Anni Lehtosen ja Larin Parasken lyriikkaa tutkittaessa on hyödyllistä kokeeksi luopua maantieteellis-historiallisen koulun käsitteistöstä ja soveltaa heidän kielelliseen hahmotukseensa vaikkapa transformaatioteorian hypoteesejä. Lienee erheellistä lähteä siitä, että labiili improvisointivalmius aina edustaisi runonlaulun rappiota tai että Alkuvirtensä aina säntillisesti samoin sanoin laulavat Ritvalan neidot jatkaisivat primaaria muinaissuomalaisen lyriikan esityskuosia. Runo on voinut rappeutua joko löyhtymällä, kuten Koljolassa Simanaisen Sohvonjan epiikka (SKVR I 1010—1018), tai jähmettymällä, niin kuin Ritvalan neitojen runous. Eri lauluja ja laulajia, perinnelajeja ja -alueita kannattaa ilmeisesti vertailla tarkkailemalla kiinteyden ja improvisoitavuuden aste-eroja. Miten Anni Lehtonen tuottaa itkuvirttä? miten huolilaulua? miten improvisoitua sananlaskupuhetta? Juha Pentikäisen Takalo-nauhoitteet ja Samuli Paulaharjun Anni Lehtos -tallenteet saattavat toisiaan täydentäen luoda perustaa entistä täsmällisemmälle käsitykselle säilyvästä ja muuttuvasta perinteestä.

² Sattumaa ei voi olla, että sekä Lönnrotin että Paulaharjun vienalaisissa sananlaskukeräelmissä on erittäin runsaasti lyyristä ainesta. SKVR:ssa julkaistuista Anni Lehtosen 66 lyyristä runosta 44 sisältyy sananlaskukokoelmaan, ja kuitenkin A. R. Niemeltä on unohtunut haravoimatta tämän koko jälkipuolisko (c 7555—12671). Samat kliseet näyttäivät luontuneen sekä laulun että puheen elementeiksi, eikä laulettun ja puhutun säeaineksen välillä liene mahdoton havaita samantapaisia eroja kuin Laatokan-Karjalassa (Leea Virtanen, mts. 43).

Die Poetik der Anni Lehtonen

VON MATTI KUUSI

Der Lehrer Samuli Paulaharju zeichnete in Oulu in den Jahren 1911/17 von der weissmeerkarelischen Bettelfrau Anni Lehtonen die umfangreichste Sammlung von Volksüberlieferung auf, die in Finnland je von einem einzelnen Traditionsträger in Erfahrung gebracht wurde. Verf. veröffentlicht hier jene 108 »Sprichwörter«, die Anni Lehtonen als Kommentar zum Kapitel »Laulu ja soitto« (Gesang und Spiel) einer 1906 gedruckten Sprichwörtersammlung von sich gab. Es erweist sich, dass wir es bei Anni Lehtonen nicht wie vermutet mit einem einzigartigen Gedächtnisvorrat zu tun haben sondern mit einer zur Perfektion entwickelten, von der Überlieferung ausgehenden Improvisierungskunst. Wie diese Frau in der Art der berühmtesten Liedersänger aus Weissmeerkarelien immer neue Klagelieder zu improvisieren vermochte, so konnte sie auch — je nach der Situation — die Sprache der Sprichwörter sprechen oder epische und lyrische Liederklišees variieren. Im veröffentlichten Text, der ca. 1 % der von Anni Lehtonen aufgezeichneten »Sprichwörter« ausmacht, werden die Normen des Liedesangs

erörtert sowie die eigene Ansicht über Motivation, Lebensbedingungen und Arten des Singens, es wird der Unterschied zwischen einem guten und schlechten Sänger skizziert und auch das eigene Schicksal teils mit überkommenen Klischees, teils mit persönlichen Stellungnahmen. Als Sprichwortquelle hat der Text einen geringen Wert, als Metafolklore ist er umso wichtiger.

Verf. ist der Meinung, die in den frühen Schilderungen finnischen Liedesangs häufig wiederkehrenden Erwähnungen von Sängern, die bei jeder beliebigen Gelegenheit ein Lied über ein beliebiges Thema verfassen können, würden glaubhafter, wenn man sie in Beziehung setzt zu so meisterhaften Improvisierern wie Anni Lehtonen und Larin Paraske. Er weist hin auf die ungarisch-russische Schule der Märchenforschung sowie auf die Theorien von Albert B. Lord über den schöpferischen Erzähler und kommt zu dem Schluss, die finnischen Forscher sollten — wenigstens für die Kalevala-Lyrik — die Urform von dem Podest herabholen, auf das die geographisch-historische Schule sie gehoben hat.